

Waldemar LINKE CP

PIERWSZE NAUCZANIE JEZUSA O KRÓLESTWIE BOŻYM
W EWANGELII MARKA (MK 1,14-15)
A KSZTAŁTOWANIE SIĘ TRADYCJI SYNOPTYCZNEJ

Treść: 1. Sekwencja wydarzeń dotyczących pierwszego przepowiadania Jezusa o Królestwie; 2. Marek o początku głoszenia Królestwa przez Jezusa. 3. Mateuszowa wersja początku Jezusowej proklamacji Królestwa; 4. Odmienność narracji Łukaszej. 5. Wnioski teologiczne.

Markowa Ewangelia program publicznej działalności Jezusa ujmuje w Mk 1,15¹ To wezwanie do przemiany życia i wiary w ewangelię, motywowane bliskością Królowania Boga i pełnią stosownego czasu, zajmuje szczególną rolę w Markowej wizji głoszenia Jezusowego orędzia. W swej książce poświęconej Jezusowi z Nazaretu J. Gnilka poświęca dość dużo uwagi miejscu przepowiadania o panowaniu Boga (ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ)² Słusznie zauważa, że „głównym tematem przepowiadania Jezusa było panowanie Boga”³ Skupia się jednak na przypowieściach i dziełach Jezusa, które ukazują Jezusowe rozumienie Królestwa Bożego. Próżno by jednak szukać u niego nawiązania do treści pierwszego publicznego nauczania Jezusa w Ewangelii według św. Marka (Mk 1,14-15) czy Mateusza (Mt 4,12-17). Zdaje się, że ma to związek z Jego stwierdzeniem, iż „trudno jest tu [Mk 1,15] dostrzec *ipsissimum verbum Jesu*, można jednak zobaczyć rozsądną przeróbkę Jego przepowiadania o *basilei*”⁴

Stanowisko Gnilki jest kompromisem między skrajnymi ujęciami. A.M. Ambrozic może stanowić przykład traktowania całego tekstu perykopy Mk 1,14-15 jako wkładu redaktora Drugiej Ewangelii⁵ Zauważa on, co prawda, że fraza ta nie powtarza się w Nowym Testamencie nigdzie poza Mk 1,15, co stanowi mocny argument za tym, że jest to cytat formuły tradycyjnej. Rozstrzygającym argumentem zdaje się być dla niego język misji wczesnego Kościoła, występujący w tym wersecie. Nie ustosunkowuje się jednak w żaden sposób do takiej możliwości, że język ten jest zakorzeniony w

¹ J. McDERMOTT, "Królestwo Boże w Nowym Testamencie" *Communio* 6(1986) nr 2, 17. D.C. DULING uważa ten wersec za „'Markan' and programmatic" ("Kingdom of God. New Testament and Early Christian Literature" ABD, wersja elektroniczna).

² J. GNILKA, *Jezus z Nazaretu. Orędzie i dzieje*, Kraków 1997, 108-145.

³ *Tamże*, 108.

⁴ J. GNILKA, *Marco*, Assisi 1987, 73.

⁵ A.M. AMBROZIC, *The Hidden Kingdom. A Redaction-Critical Study of the References to the Kingdom of God in Mark's Gospel* (CBQMS II), Washington 1972, 4-6.

słownictwie i stylu misji Jezusa. W.G. Kümmel, był przekonany, iż to *summarium* jest dziełem redaktora, zaś odpowiadające mu w Ewangelii Mateusza 10,7 pochodzi od wspólnoty kościelnej. Uważa jednak, iż słowa Jezusa w Mk 1,15 streszczają nauczanie Jezusa (*it cannot be denied that Mark 1:15 is a summarizing formulation of Jesus preaching*)⁶ Inaczej rzecz się ma z interpretacją natury tego logionu u C.H. Dodda, uważającego te słowa za deklarację Jezusa dotyczącą Królestwa jako już zrealizowanego⁷ Za Jezusowym charakterem tych słów opowiedział się też R. Pesch⁸ Także H. Langkammer uważa, że Mk 1,15 „ma prawo ku temu, by pretendować do autentycznej wypowiedzi Jezusa”⁹ R. Guelich stanowi przykład zakłopotania rozbieżnościami w opiniach i nie wypowiada się wprost o tym, czy tę konkretną wypowiedź Jezusa zalicza do Jego własnego nauczania, czy do śladów misji Kościoła¹⁰ Zdaje się być chyba jednak skłonny zaliczyć te słowa do *ipsissima verba Iesu*.

Nie sposób uniknąć pytania o charakter tradycji Markowej. Czy rzeczywiście nie dopuszcza ona uznania Mk 1,15 za słowa umiejscowione w kontekście przepowiadania Jezusowego? Będziemy próbowali odpowiedzieć na to pytanie o charakterze historyczno-krytycznym. Poza tym postawimy sobie także problem natury teologicznej. Zastanowimy się mianowicie, jak w poszczególnych ewangeliach traktowany jest wątek królestwa Bożego w tekstach (*summariach* i opowiadaniu) o początku Jezusowego przepowiadania.

1. Sekwencja wydarzeń dotyczących pierwszego przepowiadania Jezusa o Królestwie

Wszystkie trzy ewangelie synoptyczne są zgodne co do tego, że bezpośrednio po chrzcie Jezusa w Jordanie następuje pobyt Jezusa na pustyni połączony z kuszeniem przez szatana. Stałość tej sekwencji opisywanych wydarzeń tylko w pewnym sensie jest zaburzona przez u Łukasza, który po opisie chrztu (Łk 3,21-22) a przed relacją o kuszeniu (Łk 4,1-13) wstawia rodowód Jezusa (Łk 3,23-38). Możemy więc stwierdzić, że we wszystkich trzech ewangeliach synoptycznych sekwencja ta jest stała. Podobnie jest z kolejnymi elementami opowiadań ewangelicznych o początkach działalności Jezusa z Nazaretu: pierwszym publicznym wystąpieniem i powołaniem pierwszych uczniów¹¹ W tym drugim przypadku jednakże mamy do czynienia z za-

⁶ W.G. KÜMMELE, „Eschatological Expectation in the Proclamation of Jesus” w: *The Kingdom of God in the Teaching of Jesus* (Issues in Religion and Theology 5), red. B. Chilton, Philadelphia – London, 1984, s. 36-51, zvl. 37-38

⁷ C.H. DODD, *The Parables of the Kingdom*, London 1935, 44.

⁸ R. PESCH, „Anfang des Evangeliums Jesu Christi” w: *Die Zeit Jesu* (FS H. Schlier), Freiburg 1970, 135-136; TENZE, *Markusevangelium*, t. 1, Freiburg 1976, 103.

⁹ H. LANGKAMMER, „Królestwo Boże w przepowiadaniu Jezusa (Ewangelie Synoptyczne)” w: *Królestwo Boże w Piśmie Świętym*, red. M. Filipiak, S. Łach, Lublin 1976, 135.

¹⁰ R. GUELICH, *Mark 1,1-8,26* (WBC 34a), Dallas 1989, *The Fulfillment of Time* (1,14-15) /Form/Structure/Setting, wersja elektroniczna.

¹¹ Por. E.P. GOULD zwraca uwagę, że Mt i Łk mają wspólną informację o przejściu Jezusa z Nazaretu do Kafarnaum (tenże, *Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to St. Mark* (ICC), Edinburgh 1948, 14). Sugeruje, że brak tego elementu w Mk. W komentarzu z tej samej serii, do Mt zna-

burzeniem sekwencji u Łukasza, który między początkiem nauczania w Galilei (Łk 4,14-15) a powołaniem pierwszych uczniów (Łk 5,1-11) umieszcza uzdrowienie opętanego w synagodze w Kafarnaum (Łk 4,31-37, por. par. Mk 1,21-28) oraz uzdrowienie teściowej Piotra i innych osób (Łk 4,38-41; por. par. Mk 1,29-34; Mt 8,14-17).

	Mk	Mt	Łk
Chrzest Jezusa ^{**}	1,9-11	3,13-17	3,21-22
Kuszenie	1,12-13	4,1-11	4,1-13
Początek nauczania w Galilei	1,14-15	4,12-17	4,14-15
Powołanie pierwszych uczniów	1,16-20	4,18-22	5,1-11

Z powyższego zestawienia widać, że schemat narracyjny w Ewangeliach Marka i Mateusza jest identyczny, natomiast Łukasz konstruuje opowieść w sposób specyficzny dla siebie. Jest to związane z wyborem epizodu, w który włożył treści programowe całego nauczania Jezusa. Dla Marka i Mateusza takim programowym wystąpieniem Jezusa jest relacja o początku Jego nauczania w Galilei (Mk 1,14-15; Mt 4,12-17). Łukasz natomiast wykorzystuje sytuowany epizod związany z nauczaniem Jezusa w Nazarecie (Łk 4,16-30), by w nim wyrazić to, co najważniejsze w jego ujęciu misji Jezusa. Kluczowym elementem opowiadania Łukasza jest kombinowany cytat Iz 61,1-2 i 58,6. Mateusz i Marek Królestwo Boże umieszczają w samym centrum pierwszej parenezy Jezusa. U Łukasza wzmianka o głoszeniu Królestwa Bożego przez Jezusa pojawia się dopiero po cudach (Łk 4,42-43). Tekst mówiący u Marka o Królestwie Bożym jako głównej treści pierwszego przepowiadania Jezusa (Mk 1,14-15) ma charakter *summarius*¹² Podobny charakter literacki ma też Łk 4,42-43. U Mateusza charakter *summarius* o początkach nauczania ma perykopa Mt 4,23-25, gdzie powtarza się motyw Królestwa. Jeśli chodzi o Mt 4,12-17, to jest to raczej opowiadanie o początkowym epizodzie Jezusowego nauczania¹³ Jeśli chodzi o charakter literacki pierwszej wzmianki o Królestwie, jest on taki sam u Marka i Łukasza. Warto zastanowić się, czy poza charakterem literackim, coś jeszcze łączy te dwa *summaria* i czy związki między Markiem a Łukaszem rozciągają się na Łukaszowy epizod umiejscowionym w synagodze w Kafarnaum.

2. Marek o początku głoszenia Królestwa przez Jezusa

Markowe *summarius* przytaczające pierwszy kerygmat Jezusa o królestwie (Mk 1,14-15), jest bardzo zwarte. Jego filologiczny przekład brzmi:

jdujemy jednak wyjaśnienie, że Mt antycypuje informację z Mk 1,21 (W.C. ALLEN, *Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to St. Matthew* (ICC), Edinburgh³1947, 33).

¹² J. GNILKA, *Marco...*, dz. cyt., 72; S. LÉGASSE, *L'Évangile de Marc* (LD Com 5), t.1, Paris 1997, 101.

¹³ A. PACIOREK sugeruje midraszowy charakter tej perykopy właśnie ze względu na zastosowanie narracji (zob. tenże, *Ewangelia według świętego Mateusza. Rozdziały 1-13. Wstęp. Przekład z Oryginału. Komentarz* [NKB NT I/I], t. 1, Częstochowa 2005, 168).

¹⁴Po wydaniu Jana poszedł Jezus ku Galilei głosząc ewangelię Boga ¹⁵i mówiąc, że jest wypełniony oznaczony czas i bliskie jest Królowanie Boga. Zmieniajcie usposobienie i wierzcie w ewangelię.

Głoszenie to jest usytuowane w miejscu i czasie. Określony jest czas tej działalności: „po wydaniu Jana” Czasownik „przekazywać”, „wydawać”, „oddawać we władanie” (παράδιδωμι) przedtem nie był używany w Mk. Gdy Marek pisze o aresztowaniu Jana Chrzciciela (Mk 6,17), używa czasownika „trzymać”, „pochwycić”, „złapać” (κρατέω). Wydaje się, że użycie tego czasownika nie jest przypadkowe. Poza dwoma miejscami, w których Marek nie odnosi tego czasownika do osób, jako do przedmiotu (Mk 4,29; 7,13), odnosi się on Jezusa w zapowiedziach Jego męki (Mk 9,31; 10,33), tam, gdzie mowa jest o czynie, jakiego dopuścił się względem Jezusa Judasz (Mk 3,19; 14,10.11.18.41.42.44). Żydzi przekazali następnie Jezusa Piłatowi (Mk 15,1.10). W końcu Piłat wydał Jezusa na śmierć krzyżową (Mk 15,15). Na wzór Jezusa przekazywani władzom religijnego samorządu i administracji państwowej będą uczniowie Jezusa (Mk 13,9.11.12). Jak więc widać, użycie tego czasownika jest ściśle związane z misją Jezusa i jej dramatycznym przełomem. Los Jana Chrzciciela jest więc przedstawiony jako zapowiedź męki Jezusa¹⁴

Stwierdzenie, że Jezus „poszedł do Galilei” (czasownik w czasie aoryst opisuje czynność prostą) wyznacza nowy etap działalności Jezusa. Temu przejściu towarzyszy inna czynność: ogłaszania ewangelii Bożej. Dla znaczenia Markowej perykopy duże znaczenie ma interpretacja czasownika κηρύσσω. Może on w Biblii oznaczać: „krzyczeć” (por. Rdz 41,43; Est 6,9) „ogłaszać” (Wj 32,5; 36,6; 2 Krm 20,3; 24,9), „zwoływać” (2 Krl 10,20; Jl 1,14) „głosić” (Mi 3,5) czy „obwieszczać” (2 Krm 36,22). Czynność kryjąca się za tym czasownikiem może mieć znaczenie religijne „zwoływać zgromadzenie kultowe” lub „obwieszczać orędzie pochodzące od Boga”

Jedynym tekstem, gdzie czasownik κηρύσσω występuje razem z czasownikiem mającym ten sam rdzeń, co rzeczownik τὸ εὐαγγέλιον jest Iz 61,1¹⁵ W tłumaczeniu z Septuaginty brzmi on:

Duch Pana nade mną, albowiem Jego [duch] namaścił mnie
[aby] przynieść dobrą wiadomość (εὐαγγελίσασθαι) biednym,
posłał mnie
[aby] leczyć złamanych na sercu
[aby] ogłosić (κηρύξαι) pojmanym wypuszczenie [z więzienia]
i ślepym przejrzenie

Jest to dość wierne tłumaczenie z hebrajskiego, ale ma cechy specyficzne, tworzące jego specyfikę i autonomię względem oryginału. Tłumacz zamienił bowiem czasownik „owiazywać”, „bandażować” na „leczyć” W dalszym ciągu tekstu zmiany są jeszcze dalej idące. Tekst hebrajski poświęca bowiem dwa człony kwestii uwolnienia z niewoli, wyróżniając dwie kategorie: עֲבוּרִים oraz מִסְרִים. Pierwszym ogłoszona ma być wolność, a drugim otwarcie (w domyśle: więzienia). Tekst grecki natomiast wykorzy-

¹⁴ E. SCHWEIZER, *Il Vangelo di Marco*, Brescia 1967, 49; D. SENIOR, *La Passione di Gesù nel Vangelo di Marco*, Milano 1988, 17; S. Légasse, dz. cyt., 101.

¹⁵ R. PESCH, *Das Markusevangelium*, t. 1, Freiburg – Basel – Wien 1980, 101.

stuje raczej słownictwo i frazeologię tego drugiego elementu, opuszcza więc *de facto* pierwszy z nich, ale własny dodatek, dotyczący ogłoszenia przejrzenia ślepych, daje dopiero w drugiej kolejności. Zmiana ta nie jest motywowana żadnym względem leksykalnym. Jej przyczyną mogły być problemy interpretacyjne związane z wyrażeniem $\eta\rho\kappa\tau\eta\phi\alpha$, a widoczne już w zwoju 1QIZ¹⁶

W tekście greckim i hebrajskim czasowniki „rozgłaszać dobre wiadomości” ($\beta\alpha\delta\eta$) i „głosić” ($\kappa\eta\rho$) są w pozycjach paralelnych, tyle, rozdziela je człon poświęcony opatrywaniu serc złamanych (TM) czy też leczeniu ludzi o złamanym sercu (LXX). Ewangelia w tym wersecie to wiadomość o aktach dobroci i łaskawości, które dokonują się w wyniku działania ducha Bożego na „mesjański” ($\mu\epsilon\sigma\sigma\iota\alpha$; $\epsilon\chi\rho\iota\sigma\epsilon\upsilon\nu$) w sensie szerokim podmiot¹⁷ Ostatecznie zaś chodzi o proklamację „roku łaski od Pana” (61,2)¹⁸ Określenie działalności proroka jak głoszenie dobrej nowiny możemy znaleźć także w Iz 40,9, por. też 52,7. Ten ostatni tekst zawiera także połączenie motywów głoszenia dobrej nowiny i objęcia przez Boga Jego królewskiej władzy. Tło Izajaszowe jest ważne dla zrozumienia Mk 1,14. W nim bowiem zawiera się element uprawomocnienia misji Jezusa. Wkracza on na scenę jako postać zapowiadana przez prorocтва, obdarzona przez Boga szczególną misją.

Zwrot $\tau\omicron$ $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu$ $\tau\omicron\upsilon$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$ w Mk 1,14 odpowiada tej treści, jaką znajdujemy w orędziu Trito-Izajasza¹⁹ Nie wydaje się zawierać żadnych elementów specyficznie chrześcijańskich (jak np. „ewangelia Jezusa Chrystusa” w Mk 1,1)²⁰ Analogicznie do głoszenia „ewangelii Boga” Jezus przepowiada Królestwo Boże²¹ Można uznać, że imiesłów $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\nu$ jest synonimem imiesłowu $\kappa\eta\rho\upsilon\sigma\sigma\omega\nu$ z wersetu poprzedniego. W takim razie „ewangelia Boga” i słowa: „Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boga. Nawracajcie się i wierzcie w ewangelię” niosą tę samą treść. „Ewangelia Boga” ma charakter eschatologiczny i apokaliptyczny. Jezus zwiastuje, że moment nadejścia Królestwa już nastąpił (*perfektum* $\eta\gamma\gamma\iota\kappa\eta\nu$)²² Warunkiem zaś tego zbliżenia było wypełnienie się czasu ($\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$)²³ (*perfektum* $\pi\epsilon\pi\lambda\acute{\eta}\rho\omega\tau\alpha\iota$). „Czas” to moment właściwy

¹⁶ J. BLENKINSOPP, *Isaiah 56-66* (AB 19B), New York 2003, 219.

¹⁷ Por. C. WESTERMANN, *Isaiah 40-66*, London 1990, 366.

¹⁸ P. KLIMEK, „Rok łaski’ i ‚dzień pomsty’ w Iz 61,2A”. *Studia Łowickie* 1(1999), 17-23.

¹⁹ Interesujący przegląd interpretacji pojęcia $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu$ podaje A.M. AMBROZIC, dz. cyt., s. 8-11. Sam Ambrozic, mimo obszernych rozważań na temat treści tego pojęcia, nie decyduje się na przypisanie mu konkretnej treści. Skupia się raczej na funkcji wiary (dodać odwagi uczniom wobec niebezpieczeństw, dz. cyt., s. 26). R. PESCH np. zdaje się włączać tę perykopę w Markową koncepcję Ewangelii (dz. cyt. 105-107).

²⁰ E.P. GOULD, dz. cyt., 15-17; C.T. CRAIG, „The Proclamation of the Kingdom” w: *The Interpreter's Bible*, t. 7, Nashville 1982, 145-154, zwł. s. 147; S. LÉGASSE, dz. cyt., 103.

²¹ Obszerne omówienie tematu Królestwa Bożego w Mk J. SCHMID, *Das Evangelium nach Markus*, Regensburg 1958, 31-39.

²² J. BONSIRVEN, *Le Règne de Dieu* (Théologie 37), Paris 1957, 47-48; R. SCHNACKENBURG, *The Gospel According to St. Mark*, t. 1, London – Sydney 1971, 22; J. NEUMANN, *Idea zbawcza Królestwa Bożego*, Warszawa 2000, 12. Są to poglądy zależne od Dodda, ale z własną argumentacją. Polemikę z tym stanowiskiem omawia N. PERRIN, *The Kingdom of God in the Teaching of Jesus*, London 1975, 64-66.

²³ S. BIELECKI, *Chrześcijanin i czas wg św. Pawła*, Lublin 1999; TENZE, „Chrześcijaństwo jako $\tau\omicron\omega$ $\kappa\alpha\iota\rho\acute{\omega}$ $\delta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\omicron\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ (Rz 12,1)?”, w: *Pan moim światłem. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jerzego Chmiela w 65. Rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2000, 79-99.

na coś, jak καιρὸς na owoce figowca (Mk 11,13) lub na żniwa (12,2)²⁴. Jezus zwiastuje więc, że era eschatologiczna już się rozpoczęła, dlatego Królestwo Boże jest już rzeczywistością. Wypełnienie się czasu ma bezpośredni związek z działalnością Jezusa. Ma więc charakter osobowy i chrystologiczny.

Królestwo Boże, jeśli nie synonim, to przynajmniej ekwiwalent nadejścia eschatologicznej pełni czasów, może mieć te same cechy. Przyjście Jezusa i Jego działalność to przełom w historii zbawienia, który pozwala mówić o Królestwie Boga jako już obecnym na ziemi²⁵. Poznanie osobowej „tajemnicy Królestwa Bożego” jest nierozdzielnie związane z łącznością z Jezusem, pozostawaniem „wewnątrz” z Nim, w opozycji do tych, którzy są na zewnątrz (Mk 4,11)²⁶. Markowe ujęcie jest pod tym względem oryginalne i różni się od Mateuszowego (Mt 13,11), podkreślającego dar poznania wielu „tajemnic Królestwa Niebios”

Właściwą postawą na czasy ostateczne jest nawrócenie i wiara. Obydwie te rzeczywistości są zorientowane na Boga i zbawienie przez Niego dokonywane. Para czynności „nawracać się” i „wierzyć” nie występują w Biblii nigdzie razem.

Wyrażenie „wierzyć w ewangelię” (πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ) ma również bardzo specyficzny charakter, jeśli chodzi o jego składnię. Przyimek ἐν nie występuje w Septuagincie i w Nowym Testamencie nigdzie indziej z czasownikiem πιστεύω²⁷. Zazwyczaj osoba, której się wierzy, wprowadzana jest przyimkiem εἰς a treść lub słowa, które przyjmuje się z zaufaniem, wprowadzane są przez konstrukcję bezprzyimkową z *datiwem*. Właśnie taka konstrukcja z użyciem słów πιστεύω i εὐαγγελίου jest obecna we wczesnych pismach Pawła (1 Tes 2,4; Gal 2,7). Użycie przyimka ἐν w Markowej ewangelii nie musi być uznawane za semityzm²⁸, ale za efekt częstego w grece nowotestamentalnej, jak i hellenistycznej w ogóle, pomieszania przyimków²⁹. Konstrukcja ta jednak wskazywałaby na osobowe rozumienie ewangelii u Marka. Jezus jest żywą dobrą nowiną, jako spełnienie prorocтва. Jest to ujęcie podobne do Łk 4,16-30, choć nie tak dosłownie przedstawione.

Kerygmat Jezusa o Królestwie Bożym zawiera więc elementy nowe i oryginalne, ale dotyczą one postawy warunkującej postawę przyjmującego. Brak natomiast podstaw, by w taki sam sposób ocenić samą ideę Królestwa u Marka³⁰. Jezus więc przyszedł u tego ewangelisty nawoływać do nawrócenia i do wiary w możliwość zbawienia. Bliskość Królestwa Bożego wydaje się pełnić funkcję wehikułu³¹, który to przestanie

²⁴ E. Schweizer mówi tu o „czasie właściwym na zbawienie”, zob. *dz. cyt.*, 50.

²⁵ F. Sieg podkreśla osobowy aspekt Królestwa w Ewangelii Marka (TENŹE, "Królestwo Boże przybliżyło się [Mk 1,15]". *WST* 10(1997), 309-318), ale inaugurację Królestwa Bożego zdaje się łączyć z wydarzeniem paschalnym (por. *tamże*, 316-318).

²⁶ R. SCHNACKENBURG, *The Gospel According to St. Mark...*, *dz. cyt.*, 23.

²⁷ S. LÉGASSE, *dz. cyt.*, 105, przyp. 23.

²⁸ M.-J. LAGRANGE uważał, że πιστεύετε ἐν odpowiada ב ה א ין (zob. *Évangile de Saint Marc*, Paris 1947, 17).

²⁹ A.M. AMBROZIC, *dz. cyt.*, 26.

³⁰ R. SCHNACKENBURG uważał, że „Jezus uważał to pojęcie za dostatecznie znane” i dlatego go nie wyjaśniał (TENŹE, *Règne et royaume de Dieu. Essai de théologie biblique* (Études Théologiques 2), Paris 1965, 65.

³¹ E. SWEIZER, *dz. cyt.*, 51.

pozwala wprowadzić w świat zdominowany przez orędzia nasycone eschatologią i oczekiwaniem, że to interwencja Boża sprawi, że na świecie zapanuje dobro i oparty na nim ład. Oszczędny w słowa tekst Marka nasycony jest oryginalnymi treściami.

3. Mateuszowa wersja początku Jezusowej proklamacji Królestwa

U Mateusza odpowiednikiem dwóch wersetów Markowych jest fragment znacznie obszerniejszy (Mt 4,12-17).

¹²Ustłyszawszy więc, że Jan został wydany, oddalił się ku Galilei. ¹³I opuściwszy Nazaret [i] poszedłszy zamieszkał w Kafarnaum za jeziorem (dosł. morzem), w okolicy Zabulona i Neftalego, ¹⁴aby wypełnione zostało [to, co] powiedziane przez Izajasza proroka, mówiąc: ¹⁵„ziemia Zabulona i Neftalego, droga morska, Zajordanie, Galilea pogan, ¹⁶lud przebywający w ciemności ujrzał światło wielkie, a przebywający w kraju i cieniu śmierci, światło dla nich wzeszło. ¹⁷Od tego [momentu] Jezus zaczął głosić (κηρύσσειν): „Nawracajcie się, bowiem bliskie jest Królestwo Niebios”

Obydwie perykopy, Markowa i Mateuszowa, zaczynają się wzmianką o aresztowaniu Jana Chrzciciela (Mt 4,12 i Mk 1,14a). Obydwie kończą się proklamacją Królestwa (Mt 4,17 i Mk 14b-15). Widać z tego zestawienia, że Ewangelia Mateusza, w porównaniu z Markiem, ma pewien naddatek treści (Mt 4,13-16). Te cztery wersety to odpowiednik Markowego opisu działalności Jezusa w Kafarnaum (Mk 1,21-28), a więc już po powołaniu pierwszych uczniów. Mateusz rezygnuje jednak z narracji, a korzysta z typowej dla siebie techniki midraszowej³²

Między Mateuszowym a Markowym opowiadaniem zachodzą poważne różnice. Marek w opowiadaniu o działalności Jezusa w Kafarnaum, przytacza cud, wspólny z Łukaszem (4,31-37). Mateusz zaś nie ma tego opowiadania o cudzie, ale z pobytom Jezusa w Kafarnaum wiąże bardzo charakterystyczny dla siebie element: wzmiankę o tym, że wydarzenia związane z Jezusem są wypełnieniem prorocstwa (Iz 8,23-9,1)³³. Jest to częściowo cytat, częściowo zaś aluzja do tekstu starotestamentalnego³⁴

W Ewangelii Mateusza od wystąpienia Jezusa w Kafarnaum zaczyna się Jego głoszenie królestwa. Pierwsze nauczanie Jezusa u Mateusza jest uboższe niż u Marka, zawiera się bowiem w zdaniu: μετανοείτε ἥγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Jest to więc nawoływanie do nawrócenia. Motywacja jest eschatologiczna (bliskość Królestwa Niebios). Dokładnie tej samej formuły używał Jan Chrzciciel (Mt 3,2). Działalność Jezusa jest więc ukazana przez Mateusza w swych początkach jako kontynuacja działalności Jana³⁵, podobnie jak po Jezusie przepowiadanie to podejmą uczniowie

³² D. A. CARSON, "Gundry on Matthew: A Critical Review", *TJ NS* 3(1982), 71-91; D.J. MOO, "Matthew and Midrash: An Evaluation of Robert H. Gundry's Approach" *JETS* 26(1983), 31-39. Polemicznie S. CUNNINGHAM - D. L. BOCK, "Is Matthew Midrash?" *BSac* 144(1987), 157-80.

³³ Ten tekst Izajasza cytowany jest w Łk 1,79. W. ROTHFUSCH, *Die Erfüllungszitate des Matthäus-Evangeliums. Eine biblisch-theologische Untersuchung* (BWANT 88), Stuttgart 1969, 67-70; J.J. MAARTEN, "The Textual Form of Quotation from Isaiah 8,23-9,1 in Matthew 4,15-16". *RB* 105/8(1998), 526-545.

³⁴ K. GÓRSKI, "Aluzja literacka", w: *Z historii i teorii literatury*, t.2, seria 2, Warszawa 1964, 7-32; A. KULAWIK, *Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego*, Kraków 1997, 134-135.

³⁵ W.F. ALBRIGHT - C.S. MANN, *Matthew* (AB 26), New York - London 1971, 39.

wie (10,7). Także i tu Królestwo Boże nie stanowi *novum* nowotestamentalnego, lecz raczej dziedzictwo Starego Testamentu i judaizmu. Cytat opisujący działalność Jezusa zawiera tekst, który uwydatnia rolę Galilei w planie zbawienia³⁶, przeciwstawia się jednostronnemu dowartościowaniu Judy jako miejsca objawienia się Królestwa, co było dość powszechne w judaizmie³⁷. Nie znajdujemy jednak w Mateuszowym opowiadaniu o początkach Jezusowej misji żadnego wyjaśnienia dotyczącego natury Królestwa. Brak też wzmianki o ewangelii, choć jest mowa o głoszeniu. Treść tego głoszenia ma charakter orędzia moralnego (wezwanie do nawrócenia). Można więc powiedzieć, że u Mateusza ewangelia ma charakter etyczny, motywowany eschatologiczną bliskością Królestwa.

Do głoszenia Królestwa przez Jezusa Mateusz powraca w 4,23. Tekst ten stanowi część *summariusum* opisującego działalność Jezusa w Galilei (ww. 23-25). Przypisywane tam Jezusowi czynności to: wędrowanie po całej Galilei, nauczanie w synagogach, głoszenie ewangelii o Królestwie, leczenie. Dalsza część *summariusum* opisuje reakcję na tę działalność. Natomiast „ewangelia o Królestwie” (*genetivus obiectivus*) jest wyrażeniem występującym tylko u Mateusza (poza 4,23 jeszcze w 9,35; 24,4)³⁸. O ile w Mk 1,15 treścią ewangelii, nie określoną co prawda wprost, jest zbawcze działanie Boga, o tyle w Mt 4,23 samo Królestwo staje się treścią dobrej wiadomości. Tylko u Mateusza występuje także wyrażenie Królestwo Niebieskie. Także ono ma swe korzenie w tradycji religijnej Izraela³⁹.

Mateusz przedstawia głoszenie Królestwa Niebios jako dzieło całego łańcucha podmiotów, w którym Jezus jest tylko jednym z ogniw. Tym wyraźniej ukazuje, że proklamacja ta ma za zadanie uprawomocnić wystąpienie Jezusa jako Mesjasza⁴⁰. Nie głosi On żadnego oryginalnego orędzia, a tylko wezwanie do nawrócenia koniecznego w czasach ostatecznych.

4. Odmienność narracji Łukaszej

Ewangelia według św. Łukasza wydaje się najbardziej oddalona od ujęcia Markowego. Przynajmniej na pierwszy rzut oka tak można sądzić. Uważna analiza może nam jednak pokazać szereg faktów mówiących coś zupełnie przeciwnego. Opis wystąpienia Jezusa w synagodze w Kafarnum (Łk 4,31-37) jest podobny do opis Markowego (1,21-28). Także seria cudów ma, jak pokazaliśmy wcześniej, swe paralele u

³⁶ Jak podkreśla S. LÉGASSE (*dz. cyt.*, 102-103, tam też bibliografia), także Marek uwydatnia rolę Galilei. Nie posługuje się jednak cytatem z Biblii Hebrajskiej, jak czyni to Mateusz. Jest to sytuacja analogiczna do użycia cytatu Iz 61,1 w Mk 1,14n i Łk 4,18-19 odpowiednio w formie aluzji i w formie cytatu.

³⁷ Przykładem mogą być targumy, por. D.C. DULING, *art. cyt.*, wersja elektroniczna; A. TRONINA, "Judaizm a chrześcijaństwo w I wieku. Koezystencja czy konfrontacja?" *CT* 73(2003) nr 1, 117-136.

³⁸ S.A. PANIMOLLE, "Regno di Dio", *Nuovo dizionario di teologia biblica*, red. P. ROSSANO, G. RAVASI, A. GIRLANDA, Cinisello Balsamo 1988, 1296-1322, zvl. 1315.

³⁹ *Tamże*, 1313-1314.

⁴⁰ Mesjańskie królestwo Jezusa to idea, która wykrystalizowała się na drugim z wielkich etapów kształtowania się tradycji synoptycznych, a nie jest obecna a Mk ani w Q (R.H. HIERS, *The Kingdom of God in the Synoptic Tradition* (University of Florida Humanities Monograph 33), Gainesville 1970, 81.

Marka. Ponadto opis pierwszego wystąpienia Jezusa (którego miejscem u Łukasza jest Nazaretu, 4,16-30) w usta Jezusa wkłada cytat z Izajasza, który zawiera kombinację Iz 61,1; 29,18 i 58,6. Wydaje się, że opis Markowy wywarł znaczny wpływ na Łukasza, nie mniejszy niż na Mateusza. Że był to wpływ bezpośredni, pozwalają sądzić elementy, których nie przekazuje Mateusz (seria cudów, wykorzystanie Iz 61,1). Tym dziwniejsza wobec przedstawionych faktów wydaje się nieobecność podstawowego dla Marka motywu związanego z początkiem działalności Jezusa; głoszenia Królestwa Bożego, w Łk 4,16-37. Wzmianka o głoszeniu Królestwa znajduje się dopiero w 4,43. Werset ten należy do epilogu Łukaszonego opisu działalności Jezusa w Galilei (4,42-44). Wskazywałoby to, że ślady Markowej perykopy 1,14-15 znajdujemy w Łk 4,16-44⁴¹

By odnaleźć sens ewangelii i Królestwa Boga u Łukasza, należy przeanalizować tekst Łk 4,42-44:

⁴²Gdy nastały dni, wyszedłszy, chodził ku miejscu pustynnemu, a tłumy poszukiwały Go i przyszły aż do Niego i trzymały Go, by nie odszedł od nich. ⁴³Powiedział im: „I innym miastom trzeba mi głosić dobrą wiadomość (εὐαγγελίσασθαί) o Królestwie Boga” i „po to zostałem posłany” ⁴⁴I głosił (ἦν κηρῦσσων) w synagogach Żydów.

Jak się wydaje, miejscem, w którym Jezus przebywa, jest Kafarnaum (Łk 4,31). Łukasz opisuje początek wędrówki Jezusa z Galilei do Judei. Przejście to jest elementem misji Jezusa na równi z głoszeniem, jako dobrej nowiny, Królestwa Bożego. Jezus u Łukasza często używa bezosobowego „trzeba” na opisanie swej misji (poza 4,43 jeszcze 2,49; 9,22; 13,33; 17,25; 19,5; 22,37; 24,7.26.44)⁴² W Łk 4,43 „trzeba” odnosi się do „ewangelizować” w bezokoliczniku aorystu, co wskazuje na jednorazowe wypowiedzianie dobrej nowiny o Królestwie. Głoszenie to więc nie jest jedynym elementem misji, w dalszych etapach działalności Jezusa miejsce jego zajmuje wypełnienie pism w męce i zmartwychwstaniu. Wyrażenie εὐαγγελίσασθαί τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ występuje jeszcze w Łk 16,16. Moment ewangelizowania o Królestwie jest tam ukazany jako początek nowego okresu w dziejach zbawienia, który następuje po poprzednim (Prawo i Prorocy) i do którego należy jeszcze Jan Chrzciciel. Działalność Jezusa w Galilei jest więc przedstawiona jako nowy, mesjański czas. To właśnie ta nowa epoka kryje się za terminem Królestwo Boże. Czas ten zaczyna się w momencie

⁴¹ “The whole section 4:14–43 takes the place of Mark 1:14–15” (J. NOLLAND, *Luke 1:1-9:20*, [WBC 35a], Dallas 1998, Leaving Capernaum for Wider Judean Ministry (4,42-44)/Comment, wersja elektroniczna. Komentator opiera się na U. BUSSE, *Die Wunder des Propheten Jesus: Die Rezeption, Komposition und Interpretation der Wundertradition im Evangelium des Lukas* (FB 24), Stuttgart 1977, 86. Jest to spojrzenie znacznie odbiegające od tego, które łączyło Łk 4,42-44 wyłącznie z Mk 1,35-39 (por. A. PLUMMER, *Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to St. Luke* (ICC), Edinburgh ⁵1942, 139; J.-M. LAGRANGE, *Évangile selon St. Luc*, Paris 1941, 153-154, co powtarza F. GRYGLEWICZ, *Ewangelia według św. Łukasza* (PŚNT III,3), Poznań-Warszawa 1974, 136 czy J.A. FITZMYER, *The Gospel According to Luke (I-IX)* (AB 28), t. 1, New York i in. 1981, 555. Ujęcie to nie do końca satysfakcjonowało H. SCHÜRMANNA, skoro w tej perykopie dopatrywał się śladów Q i Mk 1,15, (por. tenże, *Das Lukasevangelium* [HTKNT 3], t. 1, Feirburg-Basel-Wien 1969, 256).

⁴² A. PLUMMER, *dz. cyt.*, 140; H. SCHÜRMANN mówi o „passionistische gottliche Muß” (*dz. cyt.*, 255, przyp. 254), a S. FAUSTI zbawczej woli Boga objawionej w Pismach (TENZE, *Wspólnota czyta Ewangelię według św. Łukasza*, Częstochowa 2006, 134).

przyjęcia Jezusa, który prezentuje się ze swą misją i mocą ducha Bożego. Także Łukasz wprowadza do kerygmatu Jezusowego o Królestwie nowe i specyficznie chrześcijańskie akcenty. Jeszcze wyraźniej niż Marek wiąże je z samą ideą Królestwa.

5. Wnioski teologiczne

Królestwo Boże, jakie głosi Jezus na początku swojej działalności publicznej, według wszystkich trzech ewangelii synoptycznych, jest to Królestwo eschatologiczne. Nawet wtedy, gdy jego koncepcja zawiera elementy mesjańskie, to nie są one nacechowane nacjonalizmem właściwym idei mesjasza Dawidowego. Królestwo Boże nabiera specyficznie chrześcijańskich treści u Łukasza. Mateusz i Marek przejmują raczej koncepcje apokaliptyki późnego judaizmu.

Kolejnym problemem, jaki sobie postawiliśmy, była kwestia wzajemnych zależności pomiędzy synoptykami. W obrębie omawianego przez nas tematu wydaje się, że pierwotna tradycja Markowa doczekała się dwóch niezależnych rozwinięć u Mateusza i Łukasza. Mateuszowa koncepcja wydaje się zresztą rozwinięta tylko formalnie, natomiast treściowo jest raczej uboższa niż Markowa. Jednak całość tradycji synoptycznej wywodzi się ze wspólnego Markowego pnia.

Prowadzi to do wniosku natury historycznej. Chrystologiczna wizja Królestwa Bożego jest najprawdopodobniej ściśle związana z działalnością Jezusa w Galilei, z której Marek zdaje relację nie pozbawioną cech teologicznego komentarza, ale zasadniczo odpowiadającą temu, co Jezus przekazuje o sobie i charakterze swej misji. Przepowiadając siebie jako wydarzenie zbawcze, jest czytelny tylko w kontekście pierwszego nauczania, gdy język chrystologiczny jest zupełnie nierozwinięty. Dla opisanie siebie jako tajemnicy Królestwa używa języka i obrazowania ze Starego Testamentu, choć nie cytuje go wprost. Nie jest to charakterystyczna dla Mateusza midraszowa argumentacja wspólnoty judeochrześcijańskiej, ale wymaga stałej, medytacyjnej lektury prorocत्व, by zrozumieć treść Objawienia.

LA PRIMA PROCLAMAZIONE DI GESÙ DEL REGNO DI DIO NEL VAGELÒ DI S. MARCO (Mc 1,15) E LA FORMAZIONE DELLA TRADIZIONE SINOTTICA

Sommario

La prima proclamazione del Regno di Dio è un motivo comune dei tre vangeli sinottici (Mc 1,14-15; Mt 4,12-17; Lc 4,42-44). Sembrava a molti autori che dietro la varietà delle tecniche letterarie dei sinottici sta una divesificazione delle fonti. Nel presente articolo si cerca di presentare una possibilità della spiegazione diversa del rapporto tra questi testi. Questa si presenta come un frutto dell'analisi del sommario marciano e delle sue ispirazioni veterotestamentarie. Una volta definiti i concetti chiave: il vangelo, la proclamazione, il Regno di Dio nel testo primitivo, possiamo seguire l'evoluzione di essi negli altri due vangeli sinottici. Il loro senso originariamente non specificato da una sfumatura cristiana, diventa nelle opere di Matteo e di Luca sempre più cristiano.